

УДК 338.3

Постоєнко К.І.

*аспірант кафедри макроекономіки та державного управління
Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана***ПРОДОВОЛЬЧА БЕЗПЕКА ЯК ОСНОВНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРОДОВОЛЬЧОГО РИНКУ**

У статті розкрито категорії продовольчого ринку: продовольча безпека і продовольче забезпечення. Розглянуто показники продовольчої безпеки, що зафіксовані у «Методиці визначення основних індикаторів продовольчої безпеки», яка затверджена Постановою Кабінету Міністрів України «Деякі питання продовольчої безпеки» від 05.12.2007 р. № 1379 (із змінами та доповненнями). Проаналізовано стан продовольчого ринку України за існуючими пороговими значеннями індикаторів продовольчої безпеки.

Ключові слова: продовольчий ринок, продовольча безпека, індикатори, продовольче забезпечення, порогові індикатори продовольчої безпеки, продовольчі товари, глобальна продовольча безпека, національна продовольча безпека.

Постоєнко К.И. ПРОДОВОЛЬСТВЕННАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ КАК ОСНОВНАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ПРОДОВОЛЬСТВЕННОГО РЫНКА

В статье раскрыты категории продовольственного рынка: продовольственная безопасность и продовольственное обеспечение. Рассмотрены показатели продовольственной безопасности, которые зафиксированы в «Методике определения основных индикаторов продовольственной безопасности», утвержденной Постановлением Кабинета Министров Украины «Некоторые вопросы продовольственной безопасности» от 05.12.2007. № 1379 (с изменениями и дополнениями). Проанализировано состояние продовольственного рынка Украины по существующим пороговым значениям индикаторов продовольственной безопасности.

Ключевые слова: продовольственный рынок, продовольственная безопасность, индикаторы, продовольственное обеспечение, пороговые индикаторы продовольственной безопасности, продовольственные товары, глобальная продовольственная безопасность, национальная продовольственная безопасность.

Postoienko K.I. FOOD SECURITY AS A PRIMARY CHARACTERISTIC OF THE FOOD MARKET

In the article the categories of the food market: food security and food supply were disclosed. Examined indicators of food security, which are recorded in the methodology «Methodology definitions of key indicators of food security», which was approved by the Cabinet of Ministers of Ukraine «Some issues of food security», dated 05.12.2007. № 1379 with changes and additions. The state of the food market of Ukraine for the existing threshold values of indicators of food security was analyzed.

Keywords: food market, food security indicators, food security, threshold indicators of food security, food commodities, global food security, national food security.

Постановка проблеми. Забезпечення населення якісними продуктами харчування є актуальною проблемою як для України, так і для світу в цілому. Таке забезпечення здійснює ринок продовольчих товарів за стратегією, що ґрунтується на врахуванні купівельної здатності населення, можливостях зміцнення вітчизняного сільськогосподарського виробництва, розвитку системи маркетингу, всебічному стимулюванні експорту та обмеженні імпорту продуктів харчування, розширенні державного регулювання тощо. Контроль, оцінку та моніторинг цього забезпечення відображає продовольча безпека, що входить до складу економічної безпеки та сприяє збереженню продовольчої незалежності держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питаннями продовольчої безпеки займаються І.В. Бублик, С.П. Запотоцький, М.Й. Хорунжий, працівники КМУ та багато інших відомих вчених-економістів. Вони в своїх працях розкривають сутність та стан продовольчої безпеки країни.

«У сучасному світі є лише два види влади: влада нафти та влада продовольства. Причому влада продовольства ще більш могутня, ніж влада нафти». Ці слова належать колишньому міністру сільського господарства США Ерлу Батцу, які були висловлені ще у 1975 р. І далі він продовжив: «Саме тому найважливішим засобом нашого спілкування з 2/3 населення планети стане продовольство». Сьогодні ж проблема продовольства ще більше загострилась і стала серйозним чинником у «кольорових» революціях на Близькому Сході. Невипадково вчені вважають забезпечення населення продовольством найважливішою проблемою XXI ст. [1, с. 179]. Все це дає поштовх до вивчення такої категорії, як продовольча безпека.

Мета статті. Розкрити сутність категорій, що пов'язані з продовольчим ринком – продовольча безпека, продовольче забезпечення. Проаналізувати стан продовольчого ринку України за існуючими пороговими значеннями індикаторів продовольчої безпеки.

Виклад основного матеріалу. Надійне забезпечення всіх верств населення держави життєво необхідними, якісними та доступними продовольчими товарами у достатній кількості є проблемою, яку контролює, оцінює та моніторить продовольча безпека на продовольчому ринку. Саме поняття «продовольча безпека» офіційно визане у міжнародній практиці та може використовуватися для характеристики стану продовольчого ринку країни, групи країн, світового ринку.

Дослідивши літературу з питання продовольчої безпеки, ми дійшли висновку, що продовольча безпека є комплексним поняттям, яке поєднує в собі два аспекти – соціально-економічний та якісно-кількісний. Соціально-економічний аспект полягає у зростанні доходів населення для забезпечення його продовольством на рівні життєдіяльності. Якісно-кількісний – забезпечення населення якісними та безпечними продуктами харчування в достатній кількості для життєдіяльності.

Продовольча безпека буває глобальною (міжнародною, світовою) національною, регіональною.

Сутність національної продовольчої безпеки зводиться до здатності держави захистити життєві інтереси людини від внутрішніх та зовнішніх загроз в соціально-економічному середовищі та забезпечити населення безпечними, якісними, доступними продуктами харчування в необхідній кількості і асортименті, тобто продовольча безпека характеризує стан продовольчого ринку країни, регіону чи світу.

У глобальному масштабі продовольча безпека – це спроможність Землі прогодувати нинішнє і майбутнє покоління планети [2, с. 146].

Крім продовольчої безпеки, існує поняття «продовольча небезпека», що полягає у неспроможності держави гарантувати та задовольняти населення харчовими продуктами, тобто виникає голодування.

Крім поняття «продовольча безпека», в дослідженнях науковців часто зустрічаємо – «продовольче забезпечення», «забезпечення продовольчої безпеки», які не мають чіткого, загальновизнаного визначення та розмежування з продовольчою безпекою. В основному під категорією «продовольче забезпечення» науковці розуміють комплекс соціально-економічних, організаційних заходів, що здійснює держава та інші суб'єкти ринку на рівні країни чи регіону для задоволення населення якісними та безпечними продуктами харчування за доступною ціною, стимулювання виробництва продовольчих товарів, переробки сільськогосподарської продукції.

Оцінку національної та регіональної продовольчої безпеки дає держава, а глобальної (міжнародної) – Продовольча та сільськогосподарська організація ООН (ФАО). Оцінюється, як нам відомо, міжнародна (глобальна) продовольча безпека експертами ФАО за двома показниками – обсяг перехідних (до наступного врожаю) світових запасів зерна та рівень виробництва зерна в середньому на душу населення.

Для України продовольча безпека є не тільки умовою збереження суверенітету і незалежності держави, але й фактором підтримки кон'юнктури національного і регіональних продуктових ринків, що забезпечують достатній рівень збалансованого харчування й ефективного розвитку зовнішньоторговельних продовольчих і сировинних зв'язків, посилення експортної орієнтації агропромислового комплексу [2, с. 146].

Формування та моніторинг продовольчої безпеки в Україні здійснює держава в особі органів влади за допомогою принципів, показників та індикаторів.

Продовольча безпека в Україні гарантується державою та базується на принципах самозабезпеченості, незалежності, доступності тощо.

Стан продовольчої безпеки країни оцінюють за допомогою показників та індикаторів. Показники продовольчої безпеки – це розрахункові величини, які оцінюють рівень продовольчого забезпечення відносно значення індикатора. Індикатори продовольчої безпеки – реальні офіційно затверджені порогові значення, що характеризують наявність, забезпеченість, якість, доступність, кількість харчових продуктів. Тобто індикатори продовольчої безпеки – це кількісна та якісна характеристика стану, динаміки і перспектив фізичної та економічної доступності харчових продуктів для всіх соціальних і демографічних груп населення, рівня та структури їх споживання, якості і безпечності продовольства, стійкості та ступеню незалежності внутрішнього продовольчого ринку, рівня розвитку аграрного сектору та пов'язаних з ним галузей економіки, а також ефективності використання природно-ресурсного потенціалу [3, с. 25].

Критерії продовольчої безпеки – це граничні (порогові) значення індикаторів, що є межею, поза якою продовольча ситуація у державі (регіоні) вважається небезпечною. Вказані критерії мають бути економічно обґрунтованими, нормативно визначеними на законодавчому рівні, насамперед у майбутньому законі України «Про продовольчу безпеку», і їх дотримання повинно бути загальнообов'язковим

на всій території України для всіх суб'єктів продовольчої безпеки [3, с. 26].

В Україні стан продовольчої безпеки держави чи регіону оцінюють за допомогою індикаторів, зафіксованих в «Методиці визначення основних індикаторів продовольчої безпеки», що затверджена Постановою Кабінету Міністрів України «Деякі питання продовольчої безпеки» від 05.12.2007 р. № 1379 (із змінами та доповненнями) [4]. Індикатори, що наведені нижче, розраховуються за основними групами харчових продуктів – хліб і хлібопродукти; картопля; овочі, баштанні; фрукти, ягоди і виноград; цукор; олія; м'ясо і м'ясопродукти; молоко і молокопродукти; риба і рибодукти; яйця. До таких індикаторів належать: добова енергетична цінність раціону людини; забезпечення раціону людини основними видами продуктів; достатність запасів зерна у державних ресурсах; економічна доступність продуктів; диференціація вартості харчування за соціальними групами; забезпеченість внутрішнього ринку окремими продуктами; продовольча незалежність за окремим продуктом [4].

Добова енергетична цінність раціону людини визначається як сума добутків одиниці маси окремих видів продуктів, які споживаються людиною протягом доби, та їх енергетичної цінності за формулою:

$$P = \sum_{i=1}^n M_i \times C_i, \quad (1)$$

де P – енергетична цінність добового раціону людини, ккал; i – вид продукту харчування;

M_i – маса i -го продукту, спожитого однією особою, кг;

C_i – енергетична цінність одиниці маси i -го продукту, ккал; n – кількість продуктів.

Забезпечення раціону людини основними видами продуктів визначається як співвідношення між фактичним споживанням окремого продукту та його раціональною нормою за формулою:

$$C = \frac{C_f}{C_p}, \quad (2)$$

де C – індикатор достатності споживання окремого продукту;

C_f – фактичне споживання окремого продукту на одну особу за рік, кг;

C_p – раціональна норма споживання окремого продукту на одну особу за рік, погоджена з МОЗ, кг/1 особу.

Достатність запасів зерна у державних ресурсах визначається як співвідношення між обсягами продовольчого зерна у державному продовольчому резерві та обсягами внутрішнього споживання населенням хліба і хлібопродуктів у перерахунку на зерно за формулою:

$$Z = \frac{H}{X} \times 100\%, \quad (3)$$

де Z – індикатор забезпечення зерновими продовольчими ресурсами, %;

H – наявність продовольчого зерна у державному продовольчому резерві, т;

X – середньорічне внутрішнє споживання хліба і хлібопродуктів у перерахунку на зерно, т.

Економічна доступність продуктів визначається як частка сукупних витрат на харчування у загальному підсумку сукупних витрат домогосподарств за формулою:

$$E = \frac{B_x}{B_c} \times 100\%, \quad (4)$$

де E – індикатор економічної доступності продуктів, %;

V_x – витрати населення на харчування за рік, грн.;
 V_c – сукупні витрати населення за рік, грн.

Диференціація вартості харчування за соціальними групами відстежується в динаміці та розраховується як співвідношення між вартістю харчування 20% домогосподарств з найбільшими доходами та вартістю харчування 20% домогосподарств з найменшими доходами за формулою:

$$D = \frac{D_v}{D_m}, \quad (5)$$

де D – індикатор диференціації вартості харчування;

D_v – показник вартості спожитих продуктів у 20% домогосподарств з найбільшими доходами, грн.;

D_m – показник вартості спожитих продуктів у 20% домогосподарств з найменшими доходами, грн.

Місткість внутрішнього ринку окремих продуктів відстежується в динаміці та визначається у натуральному виразі як добуток споживання певного продукту та середньорічної чисельності населення за формулою:

$$C_i = C_i \times Ч, \quad (6)$$

де C_i – місткість внутрішнього ринку i -го продукту, т;

i – вид продукту;

C_i – річне середньодушове споживання i -го продукту, т;

$Ч$ – середньорічна чисельність населення, чол.

Продовольча незалежність за окремим продуктом визначається як співвідношення між обсягом імпорту окремого продукту у натуральному виразі та місткістю його внутрішнього ринку за формулою:

$$P_i = \frac{I_i}{C_i} \times 100\%, \quad (7)$$

де P_i – частка продовольчого імпорту i -го продукту, %;

i – вид продукту харчування;

I_i – імпорт i -го продукту, т;

C_i – місткість внутрішнього ринку i -го продукту, т.

Чотири із семи наведених індикаторів мають граничні (порогові) критерії, що наведені в таблиці 1.

У таблиці 1 наведені значення індикаторів, визначених Кабінетом Міністрів України та прийнятих в світовій практиці. Відмітимо, що за добовою енергетичною цінністю та достатністю запасів зерна порогові критерії в Україні майже співпадають із визначеннями в світовій практиці. Що стосується економічної доступності продовольства, то в Україні майже в три рази витрати з доходу сім'ї на харчування перевищують аналогічні в світовій практиці. Це свідчить про низький рівень грошових доходів сімей в Україні, високий рівень цін на продовольство, що змушує сім'ї майже 60% свого доходу витратити на споживання. Порогові рівні імпорту, які характеризують продовольчу незалежність, також в два-три рази вищі прийнятих в світовій практиці.

Проаналізуємо стан продовольчого ринку України за існуючими пороговими значеннями індикаторів продовольчої безпеки, що показані в таблиці 2.

Із таблиці 2 видно, що індикатор «добова енергетична цінність раціону людини» за останні п'ять років перевищує пороговий критерій та має тенденцію до зростання. Індикатор достатності зерна за досліджуваний період перевищує його пороговий критерій в основному на шість відсоткових пункти. Індикатор економічної доступності продуктів харчування за період дослідження є меншим за його пороговий критерій на 7–8 відсоткових пункти. Тобто з кожним роком витрати населення зростають, і більша їх частина йде на харчування. Індикатор диференціації вартості харчування за соціальними групами протягом 2011–2013 рр. то збільшувався, то зменшувався, тобто відбувалося незначне скорочення, а тоді зростання диференціації соціальних груп за показником продовольчих витрат.

Висновки. Актуальною проблемою для України є забезпечення населення якісними продуктами харчування, тому особливу роль відіграє ринок продовольчих товарів, стан якого визначає продовольчу безпеку країни.

Оцінку національної та регіональної продовольчої безпеки дає держава, а глобальної (міжнародної) –

Таблиця 1

Порогові індикатори продовольчої безпеки

Індикатори	Визначені КМ України	Світова практика
Добова енергетична цінність раціону людини	Пороговий критерій становить 2500 ккал на добу (при цьому 55% добового раціону повинне забезпечуватися за рахунок споживання продуктів тваринного походження)	Оптимальний – 2500–3500 ккал; недостатній – 1500–2500 ккал; критичний – менше 1500 ккал
Достатність запасів зерна у державних ресурсах	Граничний рівень – 17%, що відповідає 60 дням споживання	10–15% річного споживання щодо всіх продуктів
Економічна доступність продуктів	Граничний рівень – 60% витрат на харчування	15–20% витрат із сімейного бюджету; зіставлення із доходами
Продовольча незалежність за окремим продуктом	Пороговий рівень – 30% імпорту	10–15% імпорту від загальної потреби

Розроблено на основі: [5, с. 271; 4]

Таблиця 2

Динаміка індикаторів продовольчої безпеки

Показник	Одиниця виміру	Пороговий критерій	Роки				
			2009	2010	2011	2012	2013
Добова енергетична цінність раціону людини	ккал	2500	2946	2933	2951	2954	2969
Достатність запасів зерна у державних ресурсах	%	17	22	16	23	25	23
Економічна доступність продуктів харчування	%	60	51,8	53,4	53,1	52,0	52,0
Індикатор диференціації вартості харчування за соціальними групами	%	–	1,38	1,30	1,60	1,62	1,61

Розроблено на основі: [6]

Продовольча та сільськогосподарська організація ООН (ФАО). Оцінюється глобальна продовольча безпека експертами ФАО за двома показниками – обсяг перехідних (до наступного врожаю) світових запасів зерна та рівень виробництва зерна в середньому на душу населення. А в Україні стан продовольчої безпеки держави чи регіону – за індикаторами, котрі зафіксовані в «Методичі визначення основних індикаторів продовольчої безпеки», що затверджена Постановою КМУ «Деякі питання продовольчої безпеки» від 05.12.2007 р. № 1379 (із змінами та доповненнями).

Чотири із семи досліджуваних індикаторів мають порогові значення, що визначені Кабінетом Міністрів України та прийняті в світовій практиці. Відмітимо, що за добою енергетичною цінністю та достатністю запасів зерна порогові критерії в Україні майже співпадають із визначеннями в світовій практиці. Що стосується економічної доступності продовольства, то в Україні майже в три рази витрати з доходу сім'ї на харчування перевищують аналогічні в світовій практиці. Це свідчить про низький рівень грошових доходів сімей в Україні, високий рівень цін на продовольство, що змушує сім'ї майже 60% свого доходу витрачати на споживання. Порогові рівні імпорту, які характеризують продовольчу незалежність, також в два-три рази вищі прийнятих в світовій практиці.

Отже, національна продовольча безпека повинна гарантувати продовольчу незалежність України від імпорту, а також підвищувати добробут та життєвий

рівень населення; базуватися на принципах самозабезпеченості, незалежності, доступності; оцінюватися за допомогою індикаторів, котрі характеризують наявність, забезпеченість, доступність, якість і безпеку харчування.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Немченко В.В. Продовольча безпека України / В.В. Немченко // Збірник наукових праць ВНАУ. Серія «Економічні науки», 2012. – № 4(70). – Т. 2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://econjournal.vsau.org/files/pdf/849.pdf>.
2. Бублик І.В., Запотоцький С.П. Продовольча безпека регіонів України / І.В. Бублик, С.П. Запотоцький // Національне господарство України: теорія та практика управління. – 2009. – С. 145–153 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dspace.nbu.gov.ua/handle/123456789/11103>.
3. Батигіна О.М., Жушман В.М., Корнієнко В.М. та ін. Актуальні проблеми правового забезпечення продовольчої безпеки України : [монографія] / [О.М. Батигіна, В.М. Жушман, В.М. Корнієнко та ін.] ; за ред. В.Ю. Уркевича та М.В. Шульги. – Х. : Нац. ун-т «Юридична академія України ім. Я. Мудрого», 2013. – 326 с.
4. «Методика визначення основних індикаторів продовольчої безпеки» : Постанова Кабінету Міністрів України «Деякі питання продовольчої безпеки» від 05.12.2007 р. № 1379 (із змінами та доповненнями) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1379-2007-p>.
5. Хорунжий М.Й. Аграрна політика : [підручник] / М.Й. Хорунжий. – К. : КНЕУ, 2010 – 321 с.
6. Звіти «Про стан продовольчої безпеки України» у 2009, 2011, 2012, 2013 рр. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://me.kmu.gov.ua>.